

Balogh Péter

VERSENYBEN A FEJLESZTÉSI FORRÁSOKÉRT

ESETTANULMÁNY EGY VESZPRÉM MEGYEI TELEPÜLÉS PÉLDÁJÁN

1. BEVEZETÉS

Jelen tanulmányban azzal foglalkozunk, hogy Dudar számára mennyiben hozott új, kihasználható lehetőségeket a Magyarországon a 2004-es európai uniós csatlakozás óta elérhető és működő fejlesztési források rendszere. A területgazdálkodási-területfejlesztési struktúra ugyanis jelentős változásokon ment keresztül, mely folyamat átalakította a magyarországi települések életét meghatározó tényezőket – ennek főbb jellemzőit is áttekintjük a rendszerváltás időszakától indulva és az európai uniós fejlesztéspolitika rendszeréig eljutva. Ezen áttekintés során kiemelt hangsúlyt kap a településeknek, a helyi szintnek – pl. Dudarnak – szánt illetve juttatott szerep bemutatása – különös tekintettel a jelenlegi intézményi környezetnek; az EU-s források allokációjának terén. Magyarország uniós csatlakozásával ugyanis jelentősen átalakult a települések élettere, illetve az ezzel szorosan összefüggő (Szelényi – Konrád 2000), a területi egyenlőtlenségeket strukturáló tényezők is megváltoztak. Lényegessé váltak illetve felértékelődtek azok az újfajta kompetenciák és lokális erőforrások, melyek révén hatékonyabban és sikeresebben lehet helyt állni ebben az egyre inkább a települések versenysiségévé váló fejlesztéspolitikai erőterben.

A dolgozat második felében – együttesen alkalmazva kvantitatív (statisztikai adatok másodelemzése) és kvalitatív (személyes interjú) módszereket – az utóbbi kérdést vizsgáljuk meg empirikusan Dudar esetében: választ keresünk tehát egyrészt arra, hogy mennyiben sikerült beletanulni az EU-s rendszerbe, illetve hogy milyen tényezők tárhatók fel a helyi forrásabszorpció mintázatai mögött.

2. TERÜLETFEJLESZTÉS ÉS TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEK – RÖVID ELMÉLETI BEVEZETÉS

2.1 Területi különbségek és a rendszerváltás

A magyarországi *területi fejlődés* áttekintésekor a rendszerváltozással párhuzamosan megjelenő *piacgazdasági tényezők* szerepét emeli ki egyrészt Kovách Imre és Nagy Kalamász Ildikó (2006:161-177) amikor megállapítják, hogy a piacgazdaság nem csupán a társadalmi csoportok, hanem az ország területi szerkezetét is megváltoztatta. A *települések pozícióját immár nem a redisztributív rendszer¹ hierarchiája*, hanem a jövedelemszerzési lehetőségek, a földrajzi-társadalmi-gazdasági adottságok és az abszorpciós képesség, valamint a vertikális helyett egy horizontális, hálózatszerű együttműködési forma szükségessége alakították ki (Kovách-Nagy Kalamász 2006:163). A változásokkal azonban a területi egyenlőtlenségek mintázottsága is némileg átstrukturálódott: a regionális különbségek tovább nőttek a rendszerváltást követő 15 évben, azonban az ország kelet-nyugati megosztottsága csak a nagyrégiók szintjén mutatható ki, a kistérségi szinten megjelenő területi egyenlőtlenségek inkább mozaikszerű képet mutatnak, vagyis mindenütt találhatók dinamikus fejlődő és depressziós térségek-települések (Kovách-Nagy Kalamász 2006:164).

A területi egyenlőtlenségeknek a piaci átalakulás és a támogatáspolitikai rendszerváltást követő átrendeződése, manifesztálódása és elmélyülése (Fekete 2010:41) legjellemzőbben a *munkanélküliségben* mutatkozott meg. Ennek megfelelően a hátrányos helyzetű régiók megkülönböztető jegye a magas munkanélküliség lett, mely később már kistérségi szinten is kimutathatóvá vált. Magyarországon a munkanélküliség azért is vált jelentős területi problémává, mivel összekapcsolódott a(z el)vándorlási hajlandósággal – pontosabban az elvándorlás társadalmilag szelektív lehetőségeivel –, melynek következtében elindult a társadalmi-gazdasági problémák által erőteljesebben érintett térségek elnéptelenedése (Obádovics – Kulcsár 2008:205-207).

Az ezredvégi hazai területi egyenlőtlenségek tekintetében egyrészt megállapítható egy stabil megosztó dimenzió: markáns főváros-vidék dualitás, az alföldi térség tartós relatív elmaradottsága, másrészt pedig, hogy a korábbinál tagoltabb térszerkezet már a kilencvenes évek elején-közepén kialakult. A főváros-vidék viszony alaptrendjére a fejlettségi olló nyílása jellemző, a vidéken belüli arányok pedig a „lefelé nivellálódás” képét, illetve az ismétlődő differenciálódás hullámmását mutatják (Nemes Nagy 2005:141). Ezzel összhangban a magyarországi területi folyamatokat hosszabb időszakban (1994-2008) áttekintve az adatok arra utalnak, hogy a térszerkezet nagytérségi szintjen meg-

¹ Azaz a korábban jellemző ún. *szocialista típusú urbanizációs modell* vagy *porosz típusú területi gazdálkodási és igazgatási rendszer* (Konrád-Szelényi 2000:23).

szilárdult, mivel emögött nehezen változó tényezők (földrajzi elhelyezkedés, elérhetőség, hagyományok) állnak, s nő a különbség a fejlettek (központ) és a lemaradók (periféria) között. Azaz a régiók körében a *klub-konvergencia* jelensége érvényesül: Közép-Magyarország kiugró fejlődésével elválnak a többiektől, Nyugat- és Közép-Dunántúl képi a másik – relative stabil helyzetben lévő – csoportot, s a többi régió egy leszakadó klubba rendeződik egymáshoz egyre hasonlóbba válva, az egy lakosra jutó GDP tekintetében az országos átlag alatti értékével (Lócsei 2010:32-33). Az egy főre jutó külföldi tőke beruházás regionális szintű mutatói (Lócsei 2010:44) és a foglalkoztatottak megyék szintjén vizsgált aránya (Lócsei 2010:72) alapján végzett számítások ugyancsak konvergencia klubok létezését mutatják.

A *rendszerátalakítás után* ugyanakkor markáns változás történt – ahogy azt már fentebb is jeleztük – a *területgazdálkodás rendszerében* is (Ladányi 2010 [2009]:417-418): az önkormányzatok önállóságának és jogainak vissza- illetve helyreállítása, a jelentős infrastrukturális fejlesztések pozitív hatással voltak a kilencvenes évek elején, s adottá váltak azon intézményes keretek, melyek a válságoknak leginkább kitett népesség társadalomba való visszailleszkeszkedésére lehetőséget biztosíthattak. Azonban ez a megnövekedett helyi hatalom miatt kiszolgáltatottsághoz (is) vezetett, valamint a kezdeti kedvező folyamatokhoz kedvezőtlen tendenciák kapcsolódtak, melyek eredményeképpen újabb jelentős térszerkezeti változások indultak meg. Egyrészt a „*posztkommunista szuburbanizáció*”, azaz a nyugati urbanizációs modell megjelenése keretében Budapesten és az ország további agglomerációs térségeinek nagy részében a kialakuló új felső középosztály elhagyja az agglomerációs központokat, s a környező településekre vándorol, melyek így szuburbokká alakulnak (Ladányi–Szelényi 2010 [1997]:441-443). Másrészt a társadalmi hierarchia másik oldala vonatkozásában pedig már nem csupán *városrészek* „gettósodásával”, illetve *falvak* „elcigányosodásával” találkozhatunk, hanem az országban kialakuló „*gettósodó térségek*” jellemzőek (Ladányi–Szelényi 2010 [2005]:712; Ladányi – Virág 2010 [2009]:745), amennyiben az agglomerációkon kívüli települések körében is egyfajta további differenciálódás következik be. A romák által kevésbé/nem lakott falvakra ugyanis csökkenő számú és öregedő népesség jellemző, míg a döntően fiatal, alacsony iskolai végzettségű, jelentős arányban romák lakta települések lélekszáma növekszik. Ez polarizálódási folyamatokkal is párosul, mivel az előregedő települések egy része (nyugat-magyarországi, Balaton környéki területeken) számára nagyobb esély nyílik arra, hogy bekapcsolódjanak a falusi turizmusba és/vagy üdülőfalvakká váljanak, míg a legszegényebb rétegek által lakott (gyakran peremvidékeken lévő) települések zárványokká válásával a *térségek gettósodása* indul el (Ladányi – Virág 2010 [2009]:728-731).

2.2 Az európai uniós csatlakozás hozta további változások

2.2.1 Rövid vázlat az uniós elvekről és gyakorlatokról

A tagállamok fejlettségi szintjének eltérései miatt a térbeli különbségek mérséklése az Európai Unióban nemzeti és szupranacionális szinten egyaránt kiemelt feladattá lépett elő, amit a *regionális/kohéziós politika* vagy a *területfejlesztés* intézménye² lát el. Ennek célja általánosságban „a különböző földrajzi térségek eltérő természeti, gazdasági és társadalmi sajátosságainak, környezetének megváltoztatása” (Forman 2000:11). Országoként és az Európai Unióban a mindenkor regionális politika konkrét céljait és feladatait számos formában és helyen megfogalmazták³. Általánosságban a *hosszú távú célok* között található például a munkaalkalmak teremtése, a túlnépesedett városközpontokra nehezedő demográfiai nyomás mérséklése, a nemzeti erőforrások hatékony hasznosítása, a *régiók közötti indokolatlan fejlettségbeli különbségek csökkentése*. De ide sorolható továbbá a regionális kultúrák és identitás megőrzése, valamint a népesség és a környezet egyensúlyának fenntartása is (Forman 2000:13). A *regionális politika eszközrendszere* meglehetősen sokrétű, mivel felölel infrastrukturális támogatásokat, pénzügyi támogatásokat és ösztönzőket, korlátozó intézkedéseket, a kormányzati hivatalok decentralizációját, állami beruházások regionális allokációját, regionális fejlesztési ügynökségek létrehozását. Továbbá részei lehetnek eme szakpolitikának beruházási támogatások, kedvezményes hitelek, adómentesség, regionális foglalkoztatási prémiumok, ipari telephelyek előkészítése és építési engedélyek kiadása vagy megtagadása (Forman 2000:30-33; Kengyel 2008:71-83).

Összességében az Európai Unió strukturális és kohéziós politikájának alapja tehát az ún. *kohéziós célkitűzés*; a közösség gazdasági és szociális kohéziójának erősítése (Kengyel 2001:149), amit a már Magyarország szempontjából is részben releváns 2000-2006-os tervezési időszak vonatkozásában közösségi szinten az ún. *Agenda 2000* című dokumentum ugyancsak első számú prioritásként kezel – ennek megfelelően alakított struktúrapolitikával, azaz a strukturális alapok célok szerinti elosztásával (Horváth 2001:18-19). A kohéziós politika *végrehajtása* és ehhez kapcsolódóan a *közigazgatás területi megszervezése* terén a gyakorlatban előtérbe kerül a *decentralizáció* fokozottabb érvényesítése, vagyis a nemzeti és közösségi politikák döntéshozatalában a regionális és helyi hatóságok szerepének, a helyi szintű programozásnak az erősítése, a régiók saját forrásának hasznosítása (Horváth 2001:35-37). A regionális fejlesztési beruházások – regionális vagy helyi önkormányzatok szintjén történő – decentralizálása mellett érvek között találjuk egyrészt, hogy (1) ily módon

² A kohéziós politika és a területfejlesztés közötti különbség az Európai Unió szintjén abban ragadható meg, hogy előbbi alapvetően európai szintű szolidaritást jelent, utóbbi pedig olyan közfeladat, mely – a különféle tevékenységek térbeli koordinálása mellett – alkalmas gazdaságpolitikai és társadalompolitikai szempontok érvényesítésére (Nyikos 2011:41).

³ Ennek áttekintését lásd pl.: Forman 2000:37-113; Forman 2001: 15-57; Kengyel 2008:57-101.

(könnyebben) jutnak el a források a *célterületek*hez, ami a pusztán szektorális forrás-allokációval nehezebb volna, másrészt mert (2) a regionális kapacitások fejlesztése többletényező feladat, ahol elkülönülő beavatkozások *összehangolására* van szükség. Továbbá mert (3) a regionális és helyi önkormányzatok szintje a *legkedvezőbb terep* a kormányzati szintek közötti, valamint a köz- és magánszféra közötti partnerség kialakításának (Davey 2003:7-8). Vagyis európai szinten a kitűzött célok megvalósításában a *régiók* vannak a középpontban: az egyes tagállamok ezen belső egységei részesülhetnek a strukturális alapokból (Szigeti 2007:9-12).

A *Barca-jelentés* (2009) nagy hatású megállapításai által hozott *újabb fejlemények* nyomán az uniós kohéziós politika figyelme elsődlegesen az európai tér legfőbb, egymással összeköttetésben lévő gazdasági centrumaira koncentrálódott, melyek támogatása az azokat körülvevő nagyobb területek kiegyensúlyozottabb fejlődését is hozza az agglomerációk fejlesztéséből származó pozitív externáliák későbbi, szélesebb körben való elterjedésével (Dabinett 2011:4-5). Másrészt a területi kohézió mint az európai szolidaritáson alapuló kiegyensúlyozottabb fejlődés letéteményese a *belső növekedést* hangsúlyozza az infrastrukturális szolgáltatásokhoz és tudáshoz való egyenlő esélyű hozzáféréssel⁴, a vidék- és városok közti partnerség hangsúlyozásával és a természeti és kulturális örökség védelmével (Faludi–Peyrony 2011:4). Itt a növekedési pólusokon kívüli területek lehetőségeinek növelése a fő cél *az egyes területek sajátos erőforrásaira* és az ebből származó *komparatív előnyökre* építve; előtérbe állítva az egyenlő vagy legalábbis méltányos fejlődést, példaként állítva a *helyi innovatív miliő*-ben gyökerező kisméretű vagy relatíve elzárt területek fejlődését, s nagy teret engedve a *helyi sajátosságokon alapuló* és azokat figyelembe vevő *fejlesztési gyakorlatnak*⁵ (Dabinett 2011:4-5). A lokalitás-alapú fejlesztéspolitikai koncepció szerint tehát a helyileg meghatározott szakpolitikák és területi közjavak figyelembe vétele szükséges annak érdekében, hogy az uniós közpolitikák országok, régiók és lokalitások szintjén jelentkező *nem szándékolt hatásai* elkerülhetők, csökkenthetők legyenek.

2.2.2 A magyar területfejlesztési politika az uniós csatlakozás után – közigazgatás, intézményi környezet és gyakorlat

Az európai uniós integráció keretében lezajló széleskörű *intézményi átalakulás* hatásaival foglalkozik egy, a vidékszociológiában elterjedt új megközelítés (Csité-Kovács 2002; Kovács – Kučerová 2006; Kovács 2008; Kovács 2010), melynek értelmében a (kelet-közép-)európai (terület)fejlesztési intézményrendszer kiépülése során, s Magyarországon is – részben már a rendszerváltás utáni időszakban

⁴ Azaz hogy minden uniós állampolgár részesüljön a gazdasági növekedésből függetlenül attól, hogy a közösség mely részén lakik, és a *helyi körülmények figyelembevételével* részt vehessenek a fejlődésben (Kollár–Káposzta–Nagy–Nagy–Vudiné 2011:2)

⁵ Más megfogalmazásban Európa területi sokszínűségét *fejlesztési tényezővé* változtatják (Gil–Pereira–Teixeira 2011:5).

– lezajlott a közpénzek újraelosztásának projektjesítése, vagyis a *projekt* mint az intervenció elsődleges eszköze „*felváltotta a piaci rendszerű és a közvetlen szétosztás technikáival megoldott forrásfelosztás módszereit*” (Kovách 2007:214). Ezen *részvételi redisztribúciós rendszer* (Kovách 2000:185; Kovách 2007:214, Kovách 2010:26,184) keretében felértékelődött a tudástőke, mely mozzanatnak a társadalmi struktúrára gyakorolt hatásaként átrendeződnek az elitcsoportok hatalmi viszonyai, és megjelenik egy új réteg (*'project class'*); a projekt osztály (Kovách 2007:214, Voszka 2006:29). A folyamat mögött a (regionális-, vidék)fejlesztési gyakorlat projekt-alapúvá válása (Kovách – Kristóf 2007:106), projektjesítése áll, amennyiben az átalakulás során *közvetítő szereplők* (Kovách 2007:218), illetve azok által betöltött új hatalmi pozíciók és hálózatok alakulnak ki. Aktivitásuk kiterjed – egyebek mellett (javak, ötletek, tudás) – az állami és privát fejlesztési források elosztására, melynek alapját a közigazgatás és üzleti struktúrák sokszereplőssé válása⁶ és a fejlesztéspolitika alulról építkező, decentralizált jellege adja (Kovách–Kristóf 2007:107). A fejlesztési források lehívásához szükséges tudás és képességek felértékelődésének tehát egyik fő mozgatója az üzleti adminisztráció és közigazgatás átalakulása, abban a projektek mint intervenciók előtérbe kerülése, és ehhez kapcsolódóan tágabban a globalizáció, az információs- és tudástársadalom kiépülése (Kovách 2007:216).

Az uniós kohéziós és strukturális politika *területi metszetben* tehát a kormányzati-közigazgatási rendszerek *regionalizálását* indította el, mely a regionális szintet erősítette az érdekkiegyenlítő szemléletmóddal, a partnerséggel és a helyi kezdeményező képességgel. Ehhez társul a középszintű *decentralizáció* – helyi hatalmi viszonyok megváltoztatásával (Kovách 2007:217) – és társadalmiasítás (*'governance'*), valamint a közjavak decentralizáltabb elosztása (pénzügyi föderalizmus). A folyamatnak alapvetően két formája különíthető el: a (1) *modernizációs (top down) regionalizmus* esetében a nemzetállam kezdeményezi a decentralizációt, a (2) *politikai (bottom up) regionalizmus* pedig regionális politikai elit kezdeményezése a nemzetállam centralizáló tevékenységével szemben. Amennyiben az utóbbi valóban a régiós érdekek következetes érvényesítését jelenti a partnerség és a helyi adottságok alapján, akkor ún. növekedési, *fejlesztési koalíciók* kialakulása figyelhető meg ebben a köztes szintben (Pálné 2009:39-46). Nálunk, és általánosságban Közép-Kelet-Európában azonban a regionalizáció folyamata – nem kis részben politikai tényezők miatt, amennyiben belpolitikai-szakmapolitikai döntések meghatározta központosító törekvéseket szolgált (Pálné 2001:137-138) – másként zajlott le, így az uniós és hazai regionális politika irányítási modelljei markáns különbségeket mutatnak (Pálné 2003:42). Vonatkozó kutatások (Pálné 2009) ugyanis arra mutatnak rá, hogy a magyar kormányzati rendszer helyi-területi szintje nem

⁶ Ennek oka, hogy a projektjesítés folyamata olyan új kormányzati technikák megjelenésével is összefügg, melyek keretében a kormányok korábban vállalt közfeladataikat partnerek nélkül nem tudják ellátni (Kovách 2007:214).

képes megfelelni a fejlesztő állam funkcióiból fakadó kihívásoknak (Pálné 2009: 38). Mindezek fényében fontos figyelembe venni az utóbbi időben Magyarországon is egyre inkább előtérbe kerülő azon gyakorlatot, mely mögött nem más tényező áll, mint a *piacorientáció* megjelenése a település(ek) életében (Piskóti-Dankó-Schupler 2002:22), s aminek célja általánosságban véve adott területi egység; a *hely mint termék* adott befektetők illetve különféle célcsoportok számára történő kívánatossá tétele, azaz marketingje (Piskóti – Dankó – Schupler 2002:25; Boros-Garamhegyi 2010:34). Az előzőekben bemutatott, jellemzően az ország uniós tagsága kapcsán előálló folyamatok és változások ugyanis oda vezettek, hogy immár a globális, közösségi keretben szemlélve az egyes területi egységek – legyen szó akár magáról az országról vagy annak régióról (Piskóti-Dankó-Schupler 2002), kistérségekről (Pap 2007) vagy éppen településekről (Boros-Garamhegyi 2010) – egymás versenytársaivá váltak. A verseny⁷ ebben a tekintetben számos erőforrásért folyik vagy folyhat: célja lehet (1) a helyben élő lakosság életkörülményeinek megfelelő szinten történő biztosítása, a lakosok megtartása és/vagy kívánatos társadalmi rétegek bevándorlásának elősegítése. Verseny alakulhat ki a települések között a (2) gazdasági szereplőkért; azért, hogy a befektetők adott helyen hajtsanak végre beruházásokat. A különféle fejlesztési lehetőségek finanszírozására szolgáló (3) források; azaz a különféle pályázati- illetve céltámogatások szintén olyan tételek, melyekért mind a tervezés, mind pedig a saját erő tekintetében versenyhelyzet alakulhat ki az egyes területek között. A település nem állandó, hanem ideiglenes lakosai; (4) a turisták és ehhez kapcsolódóan a turisztikai vonzerők megléte illetve kifejtésének lehetőségei ugyancsak a versenynek egy további – meglehetősen lényeges – dimenzióját jelenthetik (Boros–Garamhegyi 2010:32-33). A régió- és településmarketing alapvetően ún. közösségi típusú marketing, mivel egyrészt az adott közösség érdekében, másrészt mert több szereplő együttes részvételével zajlik (Piskóti–Dankó–Schupler 2002:25), hiszen a megvalósítók között találhatók – mindenek előtt – tudatos, közösségi szinten a szakmai és civil szervezetek kooperációjaként a „közigazgatásilag”, „államilag” illetékes szervezetek (pl. helyi önkormányzat), de tudatos, egyéni szinten kihatással van természetesen a települések marketingjének sikerességére az ott működő szervezetek, vállalkozások saját célból végzett marketingtevékenysége, továbbá spontán, ösztönös formában magának a lakosságnak illetve annak szervezeteinek magatartása, viselkedése is befolyásolja (Piskóti–Dankó–Schupler 2002:26-27). A végcél vagy a végeredmény tehát olyan sajátos településpolitikai, -fejlesztési terv illetve gyakorlat feltárása, kidolgozása és megvalósítása, melynek révén egy olyan egységes arculat, imázs, „helytermék” (Boros–Garamhegyi 2010:36) alakítható ki a településről, mely le-

⁷ Ez a fajta jelenség azonban sokkal inkább megragadható egyfajta *együtműködéssel párosuló* vagy *együtműködésben zajló* versenyként, a 'coopetition' eseteként (Piskóti 2002) ha figyelembe vesszük, hogy az egyik szereplő sikere közösségi szinten nem feltétlenül rontja, sőt növelheti is más – akár eltérő területi szinten lévő – szereplők lehetőségeit.

hetővé teszi a meglévő funkciók jobb ellátását és/vagy sajátos felhasználói piaci szegmens igényeinek kielégítését Piskóti–Dankó–Schupler 2002:22-23).

A fentiek figyelembevételével a dolgozat következő részét úgy is tekinthetjük, mint annak empirikus vizsgálatát, hogy ebben a versenyhelyzetben, illetve annak bizonyos dimenzióiban Dudar miként teljesít közvetlen versenytársaihoz, illetve az országos trendekhez viszonyítva, s hogy emögött milyen – a terepkutatás során szerzett tapasztalatok alapján összegyűjthető – tényezők rejlenek.

3. DUDAR AZ UNIÓS FEJLESZTÉSPOLITIKÁBAN: HOGYANOK ÉS MIÉRTEK

A Dudaron végzett terepkutatás során nem csak a résztvevő megfigyelőnek tűntek fel a nagyméretű táblák, melyek arról tanúskodnak, hogy számos beruházás európai uniós forrás felhasználásával valósul meg. Az alábbiakban ezért elsőként hivatalos és nyilvános statisztikai adatok másodelemzésével megpróbálunk képet alkotni a település forrásabszorpciók jellemzőiről.

Az adatok arra utalnak, hogy az EU-támogatások első időszakában (2004-2006; NFT I.) a forráslelővő mutatói közel sem voltak kedvezőnek tekinthetők (1. táblázat). A településről mindössze két projekt érkezett be, így a pályázati aktivitás valamint az igényelt támogatási összeg fajlagos (lakosságarányos) mutatói egyaránt meglehetősen alatta maradnak (már) a kistérségi értéknek (is). A pályázati sikeresség az egyedüli mutató, mely – látszólagosan – pozitív képet mutat: a benyújtott projekteken belül a támogatottak arányának értéke meghaladja az országos értéket (annak 113%-a) – azonban mindez pusztán annak köszönhető, hogy összesen két projektről van szó. Ezen túl azonban a beadott két projekt közül a kisebb méretű került támogatásra, így nyilvánvalóan ennek (is) tudható be, hogy az egy főre eső elnyert támogatási összeg aránya messze elmarad az országos átlagtól (annak mindössze 0,44%-a, míg kistérségi szinten ugyanez a mutató több mint 50%). S mivel a kettő közül a (sokkal) kisebbik projekt került támogatásra, a forráslelővő sikeressége is messze alatta marad a többi területi szint nagyjából egységes száz százalék körül mozgó értékének.

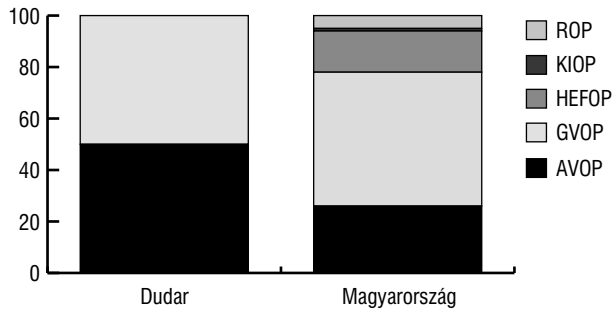
A forráslelővő főbb mutatói az NFT I. esetében az országos érték százalékában	Dudar	Zirci kistérség	Veszprém megye	Közép-Dunántúl Régió	Magyarország
---	-------	-----------------	----------------	----------------------	--------------

pályázati aktivitás (1000 főre jutó benyújtott pályázatok, db)	28	62	82	79	100
1 főre eső igényelt támogatási összeg (Ft)	5	54	68	73	100
pályázati sikeresség (%) (támogatott/benyújtott pályázatok száma)	113	92	104	103	100
1 főre eső megítélt támogatási összeg (Ft)	0,44	52,46	67,74	74,11	100,00
forráslehívás sikeresség (%) (elnyert támogatás/igényelt támogatás)	9	98	99	102	100

1. táblázat: A forráslehívás főbb mutatói Dudaron az NFT I. esetében

Az uniós források lehívása áttekintésének másik szempontja a pályázatok számának megoszlása operatív programok szerint. Az itt vizsgált kezdeti időszakban a lehetséges operatív programok közül mindössze kettőben volt érdekeltsége a településnek (1. ábra).

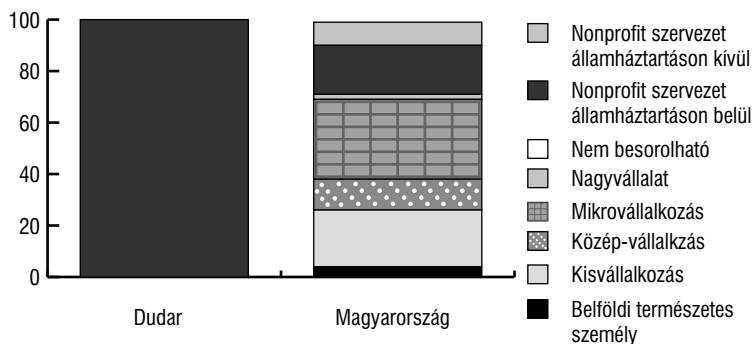
Az NFT-projektek megoszlása operatív programok szerint

1. ábra: Dudar NFT-projektjeinek megoszlása operatív programok szerint

A projekteket kizárólag államháztartáson belüli nonprofit szervezet gondozta, holt országos viszonylatban a lehetséges pályázók köre ennél jóval szélesebb (2. ábra).

Az NFT-projektek megoszlása pályázó típusa szerint

2. ábra: Duda NFT-projektjeinek megoszlása pályázó típusa szerint

A következő időszakban (2007–2013; NFT II=UMFT) jelentősen átalakult a pályázati források lehívásának mintázata⁸. Az összesen 11 beérkezett pályázat illetve a pályázott összeg lakosságárányosan az országos mutató két harmad körüli értékét (rendre 66% és 69%)éri el (2. táblázat). A pályázati sikeresség azonban jóval meghaladja az országos – sőt az annál is magasabb kistérségi – szintet (168%). Az egy főre eső elnyert fejlesztési összeg átlaga is túllépi a referencia értéket (10 százalékponttal), és a település a többi területi szinthez képest ugyancsak jóval magasabb forráslehívási sikerességi mutatóval jellemezhető (az országos érték 160%-a).

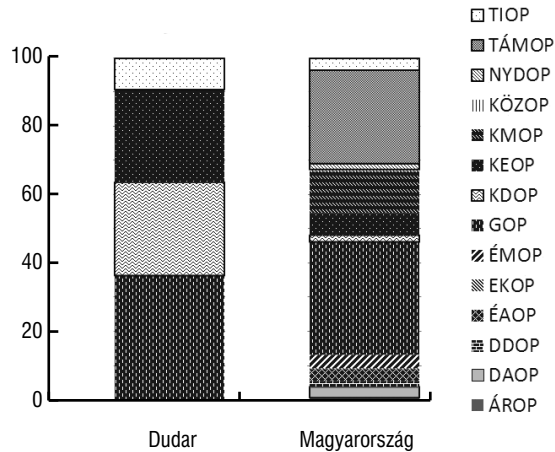
A forráslehívás főbb mutatói az UMFT (NFT II.) esetében az országos érték százalékában	Duda	Zirci kistérség	Veszprém megye	Közép-Dunántúl Régió	Magyarország
pályázati aktivitás (1000 főre jutó benyújtott pályázatok)	66	78	106	97	100
1 főre eső igényelt támogatási összeg (Ft)	69	54	77	83	100
pályázati sikeresség (%) (támogatott/benyújtott pályázatok száma)	168	118	105	100	100
1 főre eső megítélt támogatási összeg (Ft)	110	63	66	86	100
forráslehívás sikeresség (%) (elnyert támogatás/igényelt támogatás)	160	117	86	104	100

2. táblázat: A forráslehívás főbb mutatói Dudaron az UMFT (NFT II.) esetében

⁸ Az adatok a terepmunka ütemezése miatt a 2012. október 17-i állapotot tükrözik.

A pályázati források megszerzése mintázatának átalakulása nyomon követhető a projektek operatív programok szerinti megoszlásában is: a település projektjei immár több beavatkozási területet is lefednek (3. ábra).

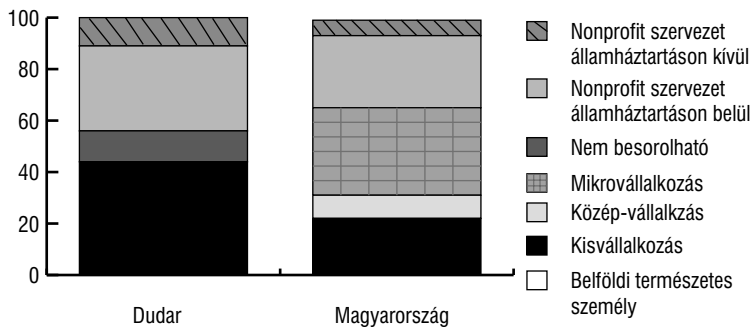
Az UMFT/projektek megoszlása operatív programok szerint

3. ábra: Duda UMFT-projektjeinek megoszlása operatív programok szerint

Emellett a település pályázati tevékenységében résztvevő szereplők köre is bővül ebben az időszakban (4. ábra): az államháztartáson belüli nonprofit szervezetek mellett megjelennek a kisvállalkozások és a civilek (nonprofit szervezet államháztartáson kívül).

Az UMFT/projektek megoszlása pályázó típusa szerint

4. ábra: Duda UMFT-projektjeinek megoszlása pályázó típusa szerint

A fenti leíró áttekintés adataiból az a kép tűnik kibontakozni, hogy a település forrásszerzési gyakorlata, képessége és eredményessége időközben jelentős mértékben átalakult – kedvező irányban. A számszerű adatok meglehetősen magas növekményt jeleznek: a pályázati aktivitás fajlagos mutatójának értéke öt és félszeresre nőtt az új tervezési időszakban (UMFT) az előző időszakbeli (NFT) értékhez képest, azonban az egy főre eső igényelt támogatás még jelentősebb mértékben (107-szeresen) „ugrott meg”. A pályázati sikeresség ugyancsak 1,64-szeresre nőtt, ami kimagaslónak tekinthető, amennyiben egyik területi szint esetében sem jelentkezik ilyen mértékű növekmény.

A forrásszerzési tendenciák javulása a fajlagos támogatási forintok gyarapodásában mutatkozik meg a legmarkánsabban (3. táblázat): az előző időszakhoz képest rendkívüli mértékben (közel 2200-szeresen) növekedett az egy főre eső támogatási összeg nagysága⁹. Emellett ugyancsak a többi értékhez képest kimagasló mértékben nőtt a forráslehívási sikeresség: közel húsz és félszeresét nyerte el a megpályázott összegeknek a település az új tervezési időszakban.

UMFT/NFT-szorzó (az adott mutató nyers UMFT-s értéke hányszorosa az NFT I-es értéknek)	Dudar	Zirci kistérség	Veszprém megye	Közép-Dunántúl régió	Magyarország	'nem-Dudar' átlag
pályázati aktivitás (1000 főre jutó benyújtott pályázatok)	5,50	2,96	3,08	2,91	2,38	2,83
1 főre eső igényelt támogatási összeg (Ft)	107,53	7,42	8,37	8,41	7,37	7,89
pályázati sikeresség (%) (támogatott/benyújtott pályázatok száma)	1,64	1,41	1,11	1,06	1,10	1,17
1 főre eső megítélt támogatási összeg (Ft)	2194,99	10,48	8,55	10,14	8,72	9,47
forráslehívás sikeresség (%) (elnyert támogatás/igényelt támogatás)	20,41	1,41	1,02	1,21	1,18	1,21

3. táblázat: Dudar forrásabszorpciós tevékenységének változása

A fenti szám adatok, továbbá az, hogy – ahogyan a korábbiakban a leíró adatokon láthattuk – az operatív programok közül több esetében is rendelkezett a település projekttel és a pályázók köre is kiegészült az önkormányzaton kívül további szereplőkkel arra utalnak tehát, hogy jelentős mértékben javult a település forrásabszorpciós képessége. Ez jól megmutatkozik mind az intenzívebb mind pedig a sikeresebb pályázati munkában.

A terepen végzett interjú tapasztalatok arra utalnak, hogy az előbbieken bemutatott források jelentős szereppel bírnak a település fejlődési lehetőségei tekintetében, hiszen *„Ezt soha nem tudta volna Dudar megvalósítani, ha nincs ez a*

⁹ Az érték értelmezéséhez azonban mindenképpen fontos figyelembe venni az alapeloszlások bemutatásánál leírtakat.

pályázat. [...] Sose tudtuk volna önerőnkből megvalósítani. [...] saját önerőből az önkormányzat nem tudta volna ezeket megvalósítani és biztosítani.” Emellett arra is alkalmasak, hogy képet alkossunk a pályázati tevékenység sikerességének főbb tényezőiről¹⁰. A forrásabszorpció hatékonysága tömören talán – ahogyan az interjúban is elhangzott, egyfajta „csapatmunkára” vezethető vissza: „[...] ez egy csapatmunka – jellegétől függően.” –, másként megfogalmazva arra, hogy sikeresen kombinálják a meglévő belső és szükséges külső erőforrásokat.

Megnyilvánul ez egyrészt már abban, hogy az újonnan megnyíló forrásokat, **pályázati kiírásokat** folyamatosan **figyelik** mind az önkormányzaton belül, mind pedig külső szolgáltató végez forrástérképezési feladatokat: „Mindig nézzük a pályázatokat. [...] Van amit igen, itt helyben mi is nézünk, de van külső segítségünk is, akik segítenek ebben: hogy új pályázatok jelennek meg és tudjuk őket nyilván tartani.”

A **pályázatírás** tekintetében szintén jellemző egy hasonló munkamegosztás: a pályázatok egy részét az önkormányzat **maga készíti** el – aminek további előnye, hogy kevésbé költséges: „Meg tudtuk a pályázatot csinálni, és ezáltal nem gondoltuk azt, hogy erre is plusz pénzt kell költeni, hogy még pályázatíró is felfogadjunk. És hála Istennek, nyert! (nevet)”; „Tehát ahhoz..., olyan pályázathoz, amiket [...] tényleg csak mi tudtunk megcsinálni, mert nem volt arra szükség, hogy kívülálló személyeket, szakmai személyeket tudjunk bele érintettként venni, mert minden adatot meg tudtunk mi, helyi önkormányzati szinten adni.”

Ebben az esetben a pályázati dokumentáció elkészítésének, összeállításának folyamatában ugyancsak egy jól működő csapatmunka valósul meg: a szervezetben belül mindenki hozzáteszi azt, ami saját szakmai ismereteiből illetve tapasztalataiból szükséges: „[...] úgye megvan minden terület: hogy ami pénzügyes része volt a pályázatnak, azt pénzügyi ember csinálta meg, amikor szöveges részt kellett, akkor vagy a polgármester asszony vagy a körjegyző úr; ők állították össze ezt a szöveges részt, tehát mindenki kivette a részét abban, hogy meg tudjuk valósítani – magát a pályázat benyújtását is.” **Külső pályázatíró cég** bevonására egyrészt akkor kerül sor, ha a projekt nem kizárólag a települést érinti, azaz ha egy tervezett beruházás nagyobb területet fed le, többen vannak benne, ezért átfogó koordinációra van szükség, valamint speciális szakmai ismeretek szükségesek a pályázat megírásához: „[...] amikor volt a [...] pályázatírása, akkor ott külső cég, vállalkozót; Dudarról elkerült helyi lakost, egy ügyvéd urat kértünk meg, aki pályázatírást is tanult és foglalkozott vele, és ő segített a pályázat megírásában, mert az egy hatalmas terjedelmű anyag volt. Mire minden kritériumnak, pontozási rendszernek, nagyon soknak meg kellett felelnünk, és ahhoz őneki össze kellett

¹⁰ A terepkutatás időbeli behatároltsága miatt az interjú munka az önkormányzat pályázati tevékenységének feltárására szorítkozott, így az alábbi vélemények és megállapítások elsődlegesen a projektek ezen körére vonatkoznak. Ennek megfelelően a feltüntetett interjúidőzetek minden esetben önkormányzati interjúalanytól származnak, így ezt a későbbiekben nem jelezzük külön.

koordinálni, össze kellett fogni az egészet, de természetesen abban is mi is közreműködünk, mert a szakmai, pénzügyi adatokat azt nekünk kellett őneki odaadni.”; „[ekkor] a pályázatokat pályázatíró menedzserekkel készítettjük. Tehát megvan rá a polgármesterasszonynak, a körjegyző úrnak a feladata arra, hogy kit keressen fel pályázatíró, kikkel tud, ugye, a pályázat során, akik fel vannak kérve – ők tudnak segíteni abban, hogy az egész pályázatot nekünk karban tartsák. És segítség levezetni: akár az elszámolásban, akár a pénzügyi részben segítsenek bármikor, ha gondunk, problémánk van.” Másrészt szintén külső pályázatkészítést tesznek szükségessé azon beruházások, melyben a településnek elsődleges illetékességi köre nincs, csak érintettsége – jöllehet, még ezen külsőleg készülő pályázatok esetében is szerepet kap a helyi szint a szükséges adatok összegyűjtése és rendelkezésre bocsátása terén: „A [...] pályázatot azt ezért készítettük eleve külső céggel, mert [...] a [...] adott közszolgáltató [...] az üzemeltetője az ivóvíznek, és természetesen ők sokkal jobban tudnak a pályázathoz paramétereket adni, és ugye az egy hatalmas pályázati projekt: nem csak a mi térségünket, hanem az övéket is érintette, és ebben sokkal nagyobb szakmai ismeretsséggel, szakavatottsággal vannak, mint mi. [...] Igaz, mi adtuk a helyi adatokat, de a pályázatot teljes mértékben ők állították össze.” A **projektmenedzsment** és a **pályázat adminisztratív zárása** során szintén az előbbi minta érvényesül: vannak olyan projektek, melyeket önállóan visznek végig, s vannak olyanok, melyek elszámolását a külső vállalkozó végzi: „[az elszámolások illetően] van olyan pályázat, amelyiket mi készítjük el és mi nyújtjuk be, de van olyan, akivel megegyeznek az önkormányzat főnökei, hogy ők számolják el, ők viszik fel a gépre, és ők nyújtják be az elszámolást.”

A sikeresség mellett – „Az ilyen nagyon jó: amikor minden érhető és minden egyszerű, nem bonyolítanak.” – azonban a pályázati rendszer nehézségei is jelen vannak és hatnak a településen. Ez egyrészt a bizonytalanság formájában kerül kifejeződésre: egy-egy beadott projektről néha sokáig nem derül ki, hogy eredményes volt-e, támogatásban részesült-e: „Általában azért félünk attól mindig, hogy beadjuk a pályázatot, és abban az évben nem is kapunk sem elbírálást, semmit nem tudunk róla.” Másrészt a megnyert projektek megvalósítása illetve elszámolása is gyakran problematikus, elhúzódik: „Mert hát sajnos vannak olyan pályázatok is, amiket hiába adjuk be az elszámolást, de kijönnek, mert hiánypótlás, mert még kitalálnak, mert... – egy kicsit lehet, hogy húzzák is a pénzt ezzel.” A lehangosítóbb kockázatnak azonban a pályázati rendszer **utófinanszírozásra** épülő logikája bizonyul – lásd ehhez: „Önkormányzati szinten tudom azt elmondani, hogy – én úgy gondolom, hogy – minden pályázatot megpróbálunk benyújtani – amennyire a költségvetésünk engedélyezi.” A nyertes projektek megvalósításához szükséges forrást ugyanis a sikeres pályázónak magának előre biztosítania kell, s meg kell valósítania a projektet, illetve annak adott részét az elszámolási időszak függvényében: „Nekünk először fel kell építeni, beruházni, felújítani kell, utána benyújtani az elszámolást, és valamikor majd utána ha a pályázatkezelőség, az NFÜ

elfogadja – vagy ahol éppen benyújtjuk – ők elfogadják, helyszíniileg leellenőrzik, és csak utána kapunk belőle pénzt. Tehát mindent..., most már minden pályázat utófinanszírozásos, és nagyon kockázatos ezeket már végrehajtani, hogy nekünk amit befektetünk, azok megtérüljenek, megvalósításra kerüljön.” Ez a probléma még az önerő mentes (!) projektek esetében is egy komoly hátráltató tényező: „Természetesen ha száz százalékos a pályázati összeg – ami ugye nagyon ritka – azt megpályázzuk, csak ugye ennek is meg van a veszélye: ha az önkormányzatnak nincs maradványa, nincs pénze, akkor nem tudja a száz százalékos beruházásokat sem megpályázni olyan szinten, mert ezek mind utófinanszírozásos rendszerben működnek.”; s az önerőhiány **hitelfelvétellel** történő megoldása csak látszólagos megoldás, mivel a kamat újabb kockázati tényezőt jelent: „Ha nincs az önkormányzatnak pénze, tartaléka, maradványa, nem tudja megcsinálni a pályázatokat, mert ugye ha hitelből meg akarnánk csinálni, annak a hitelnek eleve hatalmas kamata van. Akkor már nem biztos, hogy az önkormányzat azzal pénzügyileg, fedezetileg jól jár. Úgyhogy sajnos nagyon korlátozottak és nagyon kötöttek vagyunk.” Az önkormányzat és a település vezetése a pénzügyi nehézségek ellenére azonban elkötelezett az iránt, hogy minél több projektbe kapcsolódjon be és hogy minél inkább tudjon élni a lehetőségekkel: „[...] szeretnénk pályázni, szeretnénk felhívni a lakosságot... a községnek az épületeit, a közintézményeit – ami valami már sikerült –, tehát mindig próbálunk nagyon-nagyon... A polgármester asszony is, az előző polgármester is, a körjegyző úr is nagyon-nagyon azon van, hogy amit lehet, amit tudunk, azt sajtoltunk ki.” Mindezt igyekeznek egyfajta, a településbe történő befektetésként kezelni: „Próbáljuk, próbáljuk úgy összehozni, hogy tényleg a település, a lakosság is érezze azt, hogy fejlődést lehet érzékelni, és hát persze, szeretnénk, hogyha a településünkről a bejövők, a kirándulók, a turisták – akár akik bejönnek, akár akik kimennek – jó hírnévvel és jó... jó életörömmel vigyék ki azt a faluból, hogy látnak fejlődést, gyarapodást.” Ezért a fejlesztésekhez kapcsolódó forrásokat szükség esetén úgy teremtik elő, hogy más kiadásokat csökkenetnek le, tudatos „megszorító intézkedéseket” alkalmazva: „Kicsit visszahúzódkodunk más területen anyagilag: nem engedjük el úgy magunkat, de amikor tudjuk, főleg azt, hogy pályázati kiírások vannak, és az hasznos lehet a falunak, akkor más területen a pénzt egy kicsit visszaszorítjuk, megszorító intézkedéseket hajtunk végre (mosolyog), de ugye ezek a beruházások mind a lakosságnak, mind a falunak csak a javát szolgálja, akkor ezeket megpróbáljuk megvalósítani.”

Ezek a befektetések közvetlenül és közvetetten is hatással vannak a település jövőbeli működésére: az – egyébként is társulásban működő – iskola pályázati forrásból történt akadálymentesítése például a tanulói létszám fenntartása illetve utánpótlása szempontjából korántsem tekinthető lényegtelennek – hiszen „ezzel ugye akadálymentesítve lett az iskola, tehát olyan diákokat is tudnak az iskolában fogadni, akik mozgáskorlátozottak. [...] igen, hát 26 – ha jól tudom 26 – bejáró diák is van” –, de a település életét egyre inkább meghatározó rendezvények finan-

szírozása, fenntarthatósága – s ezzel összefüggésben egy új települési arculat (Boros-Garamhegyi 2010; Piskóti-Dankó-Schupler 2002) kidolgozása – is könnyebb, ha ahhoz sikeres pályázati tevékenység kapcsolódik: *a Bakonyi rendezvényekre; [...] sportnapra a Leader pályázat keretében nyertünk pénzt. [...] Ezt a pénzt meg is kaptuk, erről a pénzről most kell elszámolnunk. Tehát ez egy sikeres pályázatunk volt. Ugyanúgy, ami most hétvégén fog zajlani, a Körte és Dió Fesztivál, erre megkaptuk ezt az összeget [...] amiről ugyancsak majd együtt a kettővel kell elszámolnunk.*”

Összességében tehát az empirikus eredmények és terepmunka tapasztalatok alapján megfogalmazható, hogy Dudaron meglehetősen jól sikerült kifejleszteni illetve előteremteni azokat a belső és külső erőforrásokat, valamint ezekhez kapcsolódóan megvalósítani azt a tanulási folyamatot, melyek az újfajta forráselosztási rendszerben való sikeres szerepléshez elengedhetetlenek.

4. ZÁRSZÓ

A fenti oldalakon röviden áttekintettük a települések közötti egyenlőtlenségek kialakulásáért felelős tényezők (Szelényi–Konrád 2000) átalakulását a rendszerváltás időszakától kezdve az uniós csatlakozással bezárólag, s megvizsgáltuk, hogy ezen változások eredményeképpen előálló 2004. utáni rendszerben Dudar település milyen pozíciót tudott a maga számára biztosítani. A kvantitatív és kvalitatív eredmények arra utalnak, hogy a településen az uniós források kiaknázott lehetőségként vannak jelen, az azokért folyó versenyben Dudar jó pozíciót szerzett magának, mely mögött egy tudatos szándék és az erőforrások megfelelő kombinációja áll.

MELLÉKLET

Forrásszerzési mutatók alapadatai (adatok forrása: Nemzeti Fejlesztési Ügy-
nökség honlapja: <http://www.nfu.hu>).

NFT	Dudar	Zirci kistérség	Veszprém megye	Közép- Dunántúl régió	Magyarország
Beérkezett pályázatok száma	2	54	1 240	3 666	42 074
Igényelt támogatási összeg (eFt)	12 389	1 740 020	3 822 315	125 920 136	1 575 975 688
Támogatott pályázatok száma	1	22	571	1 679	18 655
Megítelt támogatási összeg (eFt)	500	740 507	16 799 366	55 967 161	686 394 030
pályázati aktivitás (1000 főre jutó benyújtott pályázatok)	1,19	2,61	3,41	3,31	4,18
1 főre eső igényelt támogatási összeg (Ft)	7 379	84 055	106 741	113 702	156 562
pályázati sikeresség (%) (támogatott/ benyújtott pályázatok száma)	50	41	46	46	44
1 főre eső megítelt támogatási összeg (Ft)	298	35 772	46 189	50 537	68 188
forráslelővétel sikeresség (%) (elnyert támogatás/igényelt támogatás)	4	43	43	44	44
UMFT	Dudar	Zirci kistérség	Veszprém megye	Közép- Dunántúl régió	Magyarország
Beérkezett pályázatok száma	11	160	3 825	10 661	99 994
Igényelt támogatási összeg (eFt)	1 332 155	12 903 065	324 871 916	1 058 473 878	11 622 807 988
Támogatott pályázatok száma	9	92	1 962	5 180	48 772
Megítelt támogatási összeg (eFt)	1 097 492	7 760 302	143 603 607	567 723 045	5 986 156 346
pályázati aktivitás (1000 főre jutó benyújtott pályázatok)	6,55	7,73	10,52	9,63	9,93
1 főre eső Igényelt támogatási összeg (Ft)	793 422	623 306	893 227	955 773	1 154 642
pályázati sikeresség (%) (támogatott/ benyújtott pályázatok száma)	82	58	51	49	49
1 főre eső Megítelt támogatási összeg (Ft)	653 658	374 876	394 834	512 639	594 681
forráslelővétel sikeresség (%) (elnyert támogatás/igényelt támogatás)	82	60	44	54	52

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barca, Fabrizio (2009): An Agenda for a Reformed Cohesion Policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations. Independent Report. Forrás: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/regi/dv/barca_report_/barca_report_en.pdf (letöltve: 2012. július 5.)
- Boros Lajos–Garamhegyi Ábel (2010): *Bevezetés a településmarketingbe*. Szeged: JATE Press Kiadó
- Csíte András–Kovács Imre (2002): Vidéki történet. In: Kovács Imre (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége. Szociológiai tanulmányok*. Budapest: Napvilág Kiadó, 219-308.
- Dabinett, Gordon (2011): Promoting Territorial Cohesion and Understanding of Spatial Justice. *What Future for Cohesion Policy? An Academic and Policy Debate. Regional Studies Association Conference 2011. (papers)* Forrás: <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/2011/mar-slovenia-papers.asp> (letöltve: 2012. április 3.)
- Davey, Kenneth (2003): Decentralization and Regional Development: The Rationale. In Davey, Kenneth (szerk.): *Investing in Regional Development: Policies and Practices in EU Candidate Countries*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative. Opes Society Institute, 3–12.
- Faludi, Andreas–Peyrony, Jean (2011): Cohesion Policy Contributing to Territorial Cohesion – Scenarios. *What Future for Cohesion Policy? An Academic and Policy Debate. Regional Studies Association Conference 2011. (papers)* Forrás: <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/2011/mar-slovenia-papers.asp> (letöltve: 2012. április 3.)
- Fekete Attila (2010): Alulnézetből. Vélemények a lokális fejlesztésről. *A falu*. 25. (3). 35–46.
- Forman Balázs (2000): *Regionális politika az Európai Unióban*. Budapest: VÁTI
- Forman Balázs (2001): *Az Európai Unió strukturális és előcsatlakozási alapjai*. Budapest: Európai Bizottság Magyarországi Delegációja
- Gil, Daniel–Pereira, Margarida–Teixeira, José Alfonso (2011): The Multi-Scale Approach of Territorial Cohesion: an Analysis from the European Periphery. *What Future for Cohesion Policy? An Academic and Policy Debate. Regional Studies Association Conference 2011. (papers)* Forrás: <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/2011/mar-slovenia-papers.asp> (letöltve: 2012. április 3.)
- Horváth Gyula (2001): Az Európai Unió strukturális és kohéziós politikája. In Horváth Gyula (szerk.): *Az Európai Unió strukturális és kohéziós politikájának szabályozása*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 13-39.
- Kengyel Ákos (2001): A fejlettségi különbségek mérséklődése az Európai Unióban. In Horváth Gyula (szerk.): *Az Európai Unió strukturális és kohéziós politikájának szabályozása*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja, 148-156.

- Kengyel Ákos (2008): *Kohézió és finanszírozás. Az Európai Unió regionális politikája és költségvetése*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Kollár Kitti–Káposzta József–Nagy Adrienn–Nagy Henrietta–Vudiné Prohászka Viktória (2011): Do the Structural and Cohesion Funds represent real means of development in the least-developed territories of Hungary? *What Future for Cohesion Policy? An Academic and Policy Debate. Regional Studies Association Conference 2011. (papers)* Forrás: <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/2011/mar-slovenia-papers.asp> (letöltve: 2012. április 3.)
- Konrád György–Szelényi Iván (2000): *Urbanizáció és területi gazdálkodás*. Szeged: JGYF Kiadó
- Kovács Imre (2007): A fejlesztéspolitika projektesítése és a projekt osztály. Hozzászólás a projektesítés következményei vitához. *Szociológiai Szemle*, 17 (3-4): 214-222.
- Kovács Imre (2008): Önkormányzati hatalom, projektesítés és az új kormányzás. In Bódi F. (szerk.): *A területfejlesztés útjai az Európai Unióban*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 113-128.
- Kovács Imre (2010): *A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. MTA doktori értekezés. Budapest: MTA PTI. Forrás: http://real-d.mtak.hu/296/4/kovachimre_5_Mu.pdf (letöltve: 2012. január 27.)
- Kovács Imre–Kristóf Luca (2007): Közvetítő szereplők a vidéki javak és szolgáltatások piacán. In Kovács Imre (szerk.): *Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan-MTA PTI, 105-119.
- Kovács Imre–Kučerová, Eva (2006): The project class in Central Europe: The Czech and Hungarian Cases. *Sociologia Ruralis*, 46 (1): 3–21.
- Kovács Imre–Nagy Kalamász Ildikó (2006): Társadalmi és területi egyenlőtlenségek. In Kovács Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon. Szociológiai tanulmányok*. Budapest: Napvilág Kiadó, 161-177.
- Kovács, Imre (2000): LEADER, a New Social Order, and the Central- and East-European Countries. *Sociologia Ruralis*, 40 (2): 181-189.
- Ladányi János (2010 [2009]): Létezett-e a szocialista típusú urbanizációs modell? In Ladányi János: *Egyenlőtlenségek, redistribúció, szociálpolitika. Válogatott tanulmányok 1975-2010*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 410-420.
- Ladányi János–Szelényi Iván (2010 [1997]): Szuburbanizáció és gettósodás. In Ladányi János: *Egyenlőtlenségek, redistribúció, szociálpolitika. Válogatott tanulmányok 1975-2010*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 423-450.
- Ladányi János–Szelényi Iván (2010 [2005]): Az újrakörzetesítés társadalmi ára. In Ladányi János: *Egyenlőtlenségek, redistribúció, szociálpolitika. Válogatott tanulmányok 1975-2010*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 712-721.

- Ladányi János–Virág Tünde (2010 [2009]): A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdasági átmenet időszakában. In Ladányi János: *Egyenlőtlenségek, redisztribúció, szociálpolitika. Válogatott tanulmányok 1975-2010*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 722-748.
- Lócsei Hajnalka (2010): *Területi növekedési pályák Magyarországon, 1990-2008. Doktori értekezés*. Budapest: ELTE Forrás: http://teo.elte.hu/minosites/ertekezes2010/locsei_h.pdf (letöltve: 2010. augusztus 7.)
- Nemes Nagy József (2005): Fordulatra várva – a regionális egyenlőtlenségek hullámai. In Dövényi Zoltán – Schweizer Ferenc (szerk.): *A földrajz dimenziói*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Földrajzi Kutatóintézet, 141-158.
- Nyikos Györgyi (2011): Aktualitások a fejlesztéspolitika területéről. Kondicionalitás és eredményorientáltság, illetve kohéziós politika versus területfejlesztés. *Területi Statisztika*, 14 (51.) évf. (1) 38-51.
- Obádovics Csilla–Kulcsár Kálmán (2008): Tartós munkanélküliség vidéki térségekben. In Bódi Ferenc (szerk.): *Helyi szociális ellátórendszer*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 205-220. Forrás: <http://www.mtapti.hu/innotars/losskonyv.html>
- Pálné Kovács Ilona (2001): *Regionális politika és közigazgatás*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Pálné Kovács Ilona (2003): *A területfejlesztés irányítása*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara. Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Habilitációs Előadások 5.
- Pálné Kovács Ilona (2009): Régiók és fejlesztési koalíciók. *Politikatudományi Szemle*, 18 (4): 37-60.
- Pap Norbert (2007): *Kistérségfejlesztés. A kistérségfejlesztés elmélet és gyakorlata Magyarországon a rendszerváltás után*. Pécs: Alexandra Kiadó
- Piskóti István (2012): „Coopetition”. *Verseny és együttműködés a marketingben*. Konferenciakiadvány: program és absztraktok: a Magyar Marketing Szövetség Marketing Oktatók Klubja 18. Országos Konferenciája. Miskolc: Miskolci Egyetem Marketing Intézet
- Piskóti István–Dankó László-Schupler, Helmuth (2002): *Régió- és településmarketing*. Budapest: KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó
- Szigeti Ernő (2007): *Az állam területi és helyi szervei, működésük térbeli keretei*. IV. Budapest. Forrás: http://www.kszk.gov.hu/data/cms19144/16_resztan_szigeti_kataszter_070625d.pdf
- Voszka Éva (2006): Uniós támogatások – a redisztribúció új szakasza? *Külgazdaság* 50. (6): 8-30.